

КОНЦЕПТ *СВАДБЕ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (НА МАТЕРИЈАЛУ РЕЧНИЧКЕ И ПАРЕМИОЛОШКЕ ГРАЂЕ)

Предмет рада јесте анализа концепта свадбе као једног од значајних за културу народа, јер представља репрезентативни пример националне културе и менталног лексикона говорника српског језика. Циљеви рада јесу показати у којим сегментима се концептуална слика може вербализовати, на који начин и уз помоћ којих језичких структура. Анализи су подвргнуте лексеме, паремије и фразеологизми, а појмовни апарат који је предмет анализе односи се на категорије актера, чиновна и обичаја свадбе. Анализа је заснована на сценарију који обухвата различите фрејмове и домене, а интерпретација одабраних језичких јединица показала је да се свадба може посматрати као процес сачињен из неколико фаза, па се у том смислу разликују „свадба у ширем смислу“ и „свадба у ужем смислу“. Уочено је пет фрејмова који чине овај концепт, а као најсадржајнији се издвојио фрејм сватова. Сви фрејмови утемељени су на одређеним слотовима. Приликом експликације грађе уочене су концептуалне метафоре и стереотипи као могућа средства за презентовање једног концепта. Груписањем фразеологизама у одговарајућа семантичка поља, а у зависности од етапе у којој се појам разматра, уочена је дистинкција у детерминасању женске особе.

Кључне речи: свадба, концепт, паремија, фразеологизам, лингвокултурологија, когнитивна лингвистика, фрејм, концептуална метафора.

1.0. Свадба у животу људи представља један од важнијих догађаја којем се придаје посебан значај, најпре приликом избора партнера, а потом и у извођењу самог чина; како у различитим срединама, тако и у различитим временима и не истим друштвеним сталежима. Било да се феномен свадбе посматра дијахронијски или пак у актуелном историјском тренутку, у руралној или урбаној средини, одређене подударности биће евидентне (у већој или мањој мери) и представљаће национално-друштвене универзалије.

1.1. Проучавање чина свадбе може указати на обичајне норме које се прожимају и неодвојиве су од вербалних творевина којима

* vranjanche@gmail.com

се тај чин остварује и потпомаже. Концепт свадбе један је од значајних за културу српског народа. Концептуална слика допуњује се језичком и обрнуто¹, те је потребно показати у којим сегментима се то дешава, на који начин и уз помоћ којих језичких структура. Из тог разлога, анализи ће бити подвргнуте лексичке јединице – лексеме, фразеологизми и паремије, које могу расветлити концепт свадбе и самим тим презентовати део српске националне културе.

С обзиром на то да „свака компонента свадбе има слојевиту значењску структуру“ (ЗЛАТАНОВИЋ 2003: 12), појмовни апарат који ће бити анализиран односиће се на категорије актера, чинова и обичаја свадбе. Грађа је најпре прикупљана из писаних извора, али и посредством информатора. Ексерцирани материјал је потом сегментиран на основу језичке структуре самих идиома. Наиме, лексеме (као најмање синтаксичке јединице) које означавају актере свадбе биће посматране у првом сегменту рада, док ће други део рада обухватити чинове и обичаје који одговарају концептуалној слици овог ритуала и биће посматрана на материјалу паремија и фразеологизама.

Концептуална анализа заснована је на типу сценарија који је конципиран хронолошки, од појава које иницирају свадбу, преко веридбе, венчања, па до нових односа у које ступају венчани. Сценарио, који је у овом раду употребљен за расветљавање концепта свадбе заснива се на фрејмовима и доменима као мањим структурама, а представљен је уз помоћ фразеолошких јединица као „вишелексемних спојева, целовитог значења и релативно устаљеног лексичког састава“, а те „експресивне јединице које се репродукују у језику“ су „повољна ‘спремишта’ за најразличитије културне садржаје“ (МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ 2010: V–VI). С обзиром на то да представљају један од најважнијих извора за реконструкцију језичке слике света (Исто), њима су постављене основе за увид у ментални лексикон говорника српског језика. Експликација ових језичких јединица омогућиће увид у релације које се успостављају у свести, као и разумевање појмовних мета-фора и метонимија као могућих начина перципирања догађаја из реалног света.

¹ Како наводи Рајна Драгићевић (2010а: 12) концептуална слика света мора се разликовати од језичке слике, иако су у сложеном односу; ипак, прва је „богатија“, јер се „састоји од општечовечанског, националног и индивидуалног“. (Исто)

Лексема *свадба* биће полазна тачка за проучавање овог концепта, али се са њом у везу, посредством синонимије, доводе и друге лексеме – *венчање, женидба/удадба, просидба/веридба*. Актери свадбе – *млада/невеста/снаха* и *муж/супруг/младожења* представљају централне фигуре, а *сватови, девер, побратим* и кум фигуре без којих се чин свадбе не може извршити према традиционалном српском венчању, стога ће и ове лексеме бити разматране у контексту проучавања овог концепта. Лексеме као што су *зет, пуница/ташта, свекар, свекрва* конотирају прелазак актера из једног статуса у други, те ће и оне бити узете у обзир. Све лексеме одабране су на основу семантичке актуализације полазног појма свадба. „Атрибути свадбе као обреда прелаза најизразитији су на невести, али ланчано захватају и остале учеснике ритуала у зависности од њиховог положаја у структури сродничке и шире друштвене заједнице. Ритуални поступци усмерени су превасходно на то да младу преведу из једног статуса у други, али променом њеног статуса мења се и статус оних који су са њом у односним везама. (...) Успостављају се нови односи, а стари добијају другачији садржај.“ (ЗЛАТАНОВИЋ 2003: 25–26) Из тог разлога, посматраће се и лексеме које су у непосредној вези са главним актерима, семантика лексема у фразеологизмима и пословицама, као и њихова симболика. Овај лексички корпус биће проучаван на материјалу *Речника српскохрватскога књижевнога језика* и *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*.²

О обичајима који прате српску свадбу биће речи у другом сегменту рада, у којем ће представе о свадби, вербализоване кроз паремије и фразеологизме, дати један вид интерперетације овог концепта. Концептуализација свадбе биће утемељена на генерализацији целокупног српског поднебља, са задржавањем на константама које су се издвојиле као традиционални оквири, независно од друштвено-историјског контекста, уз повремене осврт на дијахроне и синхроне појаве.

На крају рада биће дат индекс фразеолошких јединица које ће бити коришћене у анализи као вербалне творевине које су семантички богати експликатори колективне свести српског народа.

2.0. Лексикографска грађа значајан је индикатор у расветљавању одређеног концепта јер „сваки језик на свој начин рашчла-

² У даљем раду РМС и РСАНУ.

њава свет, тј. поседује сопствени модел концептуализације стварности“ (ДРАГИЋЕВИЋ 2010а: 12). Језичку слику света одражава човекова способност да моделује и структурише слику стварности (Исто), а „истраживати језичку слику света значи истраживати језичке јединице, пре свих лексеме“ (Исто). Из тог разлога полазиште нашег проучавања управо представљају лексеме којима се актуализује појам свадбе.

2.1. Лексема свадба потиче из прасловенског језика; у старосцрквенословенском *svatъ* је значао „affinis, рођак“ што сугерише стварање сродничких односа обављањем свадбеног чина. Данас је сват *учесник у свадбеној поворци, гост, званица на свадби* (РМС, т. 1.а.), најчешће крвни сродник који бива позиван да увеличава догађај значајан за младенце.

2.1.1. У РМС „свадба“ је дефинисана као *веселе поводом венчања, прослава венчања; склапање брака, венчање*, док РСАНУ појам „венчати се“ објашњава: *(из)вршити чин венчања, вез(ив)ати браком по утврђеном обреду; учествовати у том чину / учинити да (двоје) ступе у брак; оженити, удати (за некога) / (најчешће некога) узети за жену, оженити се; узети за мужа, удати.* (РСАНУ, т. 1.а., т. 1.б. и т. 2.) Свадба, то јест венчање, схвата се као радосни догађај, веселе које настаје извршењем одређених обреда, а у којем се, поред обавезних учесника, појављују и други актери у традиционалном чину. Прослава заветовања – женидба и удадба подразумева *склапање брака*, односно заснивање нових друштвених односа. Према српској традицији ступање у брак остварује се на два нивоа – грађанским венчањем, које се обавља у општини (или, све чешће, у објектима у којима се организује прослава поводом овог чина), при чему супружници добијају писану потврду о склапању брака, и црквено венчање, у православном духовном храму, које се извршава у складу са хришћанским начелима и обавља га свештеник. За време трајања тог обреда будући супружници бивају крунисани од стране свештеника, а након завршетка размењују бурме. Бурма је *венчани прстен*, симбол везивања којим се успоставља нови тип везе између супружника, а младенцима се том приликом ставља венац на главама који је вид заштите од злих духова, од урока. Својим кружним обликом, попут прстена, аналоган је магичном кругу, па се верује да има магијски карактер и да симболише вечност, јединство.

2.2. Венчање се обавља између мушкарца и жене – „обавезних актера“ и јавним декларисањем за њих почиње нови живот, живот у којем је потребно поштовати брачне дужности и понашати се у складу са њима. Појам „младе/невесте“ подразумева најпре *девојку, невесту на дан свога венчања; недавно удату жену*, али и *девојку којом се неко мисли оженити; будућу жену, супругу* (РМС, т. 1. и т. 2.). РСАНУ „допуњује“ дефиницију појма младе, па се невестом сматра и *жена у првој години брака; уопште млађа удата жена* (РСАНУ, т. 1.а. и т. 1.б.). Разлог за овакво објашњење појма, посебно када је у питању одредница „млађа“, треба тражити у народној традицији, јер се у животу српског народа ступање у брак женске особе обављало у одређеним годинама, то јест чим девојка (према мишљењу родитеља и средине) достигне зрелост. Младожења је назив за *онога који се жени, који ступа у брак* (РСАНУ, т. 1.а. и т. 1.б.), а у одређеним (руралним) срединама младожењом се назива и *вереник, заручник*, јер се понегде сматра да самим одабиром младе и договором око венчања (веридбом, уговором), иако формално није склопљен брак, мушкарац већ постаје ожењен човек, па се у складу са тим тако и декларише.

2.3. У извршавању чина венчања учествују и други актери. Одређени учесници имају активну улогу на свадби обављањем дужности које су установљене традицијом. Српско венчање не може се обавити без кума који је главни *сведок при венчању* (РМС, т. 1.в.), старог свата (сторојка/старејка), као ни девера – мужевљевог брата. Сваки од ових актера свадбе има своју обавезу и дужности и без њих се не може замислити обављање овог чина у националној култури Срба.

2.3.1. Венчани кум је особа која благосиља венчавање младенаца, сведок везе која отпочиње венчањем, декларисањем у писаној форми, то јест потписом. Институција кума везује се за словенске народе и од давнина „има необично видну улогу у домаћем култу. Он има врло важне дужности у најважнијим моментима из тога култа [...] При давању имена, свадби, адопцији уводи кум новорођенче, односно младу или новог члана породице, у домаћи култ. [...] Церемонијал (нарочито о свадби) компликован је, али из свега може се извести бар то да је кум посредник између живих и између покојника – покојних предака, који се интересују за све што се у њиховој породици дешава, и од којих се мора

добити одобрење, пристанак за сваку промену у породичним односима“ (ЧАЈКАНОВИЋ 1973: 173). Кум је оличење духовне повезаности између људи који има „обавезу да сиђе међу мртве и ту нас заступа“. (Исто) Кум, посредством тих духовних веза, добија виши статус, како Чајкановић наводи – „божанско поштовање“ и због тога се сматра готово рођаком – чак крвним сродником. Кумство је у српској традицији и култури изузетно важно, негује се попут родбинских веза и преноси са колена на колена (осим у изузетним случајевима када долази до раскида из (не)оправданих разлога).

2.3.2. Стари сват је најчешће младожењин ујак или неки други рођак, под условом да је ожењен. Стари сват и кум на свадби имају одређене ритуале које морају испоштовати – било да је реч о модерним, било да је реч о традиционално конципираним венчањима. На венчању пак значајнију улогу има стари сват у односу на кума у контексту извођења ритуала, он руководи свадбом, међутим, „после свадбе он има значаја као сродник, али његова ритуална улога престаје“ (ЗЛАТАНОВИЋ 2003: 63). Венчани кум је тај који уводи младенце у нове, супружничке односе јер се његовом потврдом венчавају младенци и реализује чин венчања.

2.3.2.1. Стари сват, „старојко“ или „старејко“ неретко се назива и побратимом. С обзиром на то да на одабир старог свата не утиче трајна и наследна веза, већ се узима за ту функцију рођак или пак блиски пријатељ, лексема побратим имплицира пријатељске односе који су у рангу породичних, давање вреднијег статуса некрвном сроднику (уколико је такав случај).

2.4. Функција девера је да *води младу на венчање* (РМС, т. 2.), да је чува, а потом и преда будућем супругу. Као најближи представник породице, девер невести обезбеђује сигуран улазак у ту нову породицу, јер је он особа од поверења, *мужев брат* (РМС, т. 1.), чиме се извршава чин иницијације новог члана.

2.5. Приликом венчања своје улоге имају и свекрва и свекар – младожењини родитељи, као и сватови који су сродници и пријатељи, позвани од стране будућих супружника да са њима прославе своју неизмерну радост због склапања брака.

3.0. Један од концепата који је карактеристичан за формирање представе о Србима, концепт који изражава садржај репрезентативан за карактер и менталитет народа, културу, обичаје, веровања и

народну традицију јесте и концепт свадбе. Лингвокултуреме којима се може изразити и представити концептуална слика свадбе имају семантику која је заснована на вези метафоре и метонимије³. Та спрега фигуративности одсликава народне обичаје како кроз вербални аспект, тако и кроз културолошки, што утиче на то да се српски народ разликује од других народа.

Концепт је ментална творевина у коју се садрже културне представе носиоца једног језика или припадника једне нације. Према Степанову (2004: 44) концепт постоји у свести (менталном простору/свету⁴) човека и обухвата знања, представе и појаве. То је апстрактни појам, ћелија културе⁵ (Исто, 44), и обухвата различите аспекте (мисаоне, емотивне итд.). С обзиром на то да је у питању когнитивни сегмент, који се не може директно посматрати, ствара могућности за различите интерпретације садржаја на основу вербалне идентификације појмова.

У оквиру концептуалне анализе издвојиле су се одређене структуре које одређују аспекте концепта. У овом раду узет је модел сценарија као једне сложене структуре, која се базира на једноставнијим когнитивним структурама фрејма и домена. Сценарио је заснован на каузалној повезаности сцена, што ће бити представљено кроз етапе свадбе као ритуалног чина. Фрејм-анализа подразумева сплет појмова у којем је за разумевање одређеног система појмова довољно схватање само једног појма чиме се допире до контекста (према: Филмор 1982: 11⁶); у овом случају

³ У литератури се све чешће говори о *метафтонимији* као „когнитивном механизму који представља здружену метафору са метонимијом“ (ДРАГИЋЕВИЋ 2010б: 91).

⁴ Зачетником теорије менталних простора сматра се Жил Фоконије (Gilles Fauconnier). На темељима ове теорије, почетком 21. века, у сарадњи са Марком Тарнером (Mark Turner), развио је теорију блендирања у студији *The Way we think* (2002). Менталне просторе Фоконије одређује као „constructs distinct from linguistic structures but built up in any discourse according to guidelines provided by the linguistic expressions“ (1994: 16), док блендирање подразумева интеграцију менталних простора.

⁵ „Концепт – основная ячейка культуры в ментальном мире человека.“ (Степанов 2004: 44)

⁶ Појам фрејма у когнитивној лингвистици преузео је (из области вештачке интелигенције) и разрадио Чарлс Филмор: „By the term ‘frame’ I have in mind any system of concepts related in such a way that to understand any one of them you have to understand the whole structure in which it fits, when one of the things in such a structure is introduced into a text, or into a conversation, all of the others are automatically made available“ (1982: 11).

садржи и мање структурне форме, домене. Домени као „конфигурације културално утемељеног, конвенционализованог знања“ (ДРАГИЋЕВИЋ 2010б: 92) стварају могућности за сагледање значењске вредности неке језичке јединице (Исто).

Концептуална анализа свадбе темељи се на неколико фаза којима се остварује сценарио, а оне се заснивају се на хронологији догађаја, који се рефлектују кроз језик и мишљење и самим тим представљају област когнитивне лингвистике.

4.0. *Фрејм одабира девојке*. Најбоља „препука“ коју млада себи може да обезбеди за добру удају јесте њено понашање. Идеално понашање девојке, „девојке за пример“, треба тражити у начелима патријархалног доба у којем је девојка морала бити смерна, умерена, стидљива, вредна. *Радљивој девојци убрзо сватови* (ВУК Посл. 4606) је пословичко предсказање које наговештава потенцијалну удају девојке која је оличење врлина, јер је познато да су мушкарци трагали за домаћицом, женом која је посвећена кући и породици, која може и спремна је бринути о потомству. У контексту истицања примереног понашања је и пословица *Добра погача и дома госте дочека* (ВЛАЈИНАЦ 1975: 100), где је посредством метонимије (погача – невеста) представљена девојка којој ће просци сами доћи, макар се не истиче и хвали; за њу ће се чути јер је *боља девојка чувена него виђена* (ВЛАЈИНАЦ 1975: 63). У пословици саветодавног карактера *Девојци не гледај у лице, већ у руке*. (ВЛАЈИНАЦ 1975: 69) садржана је метафоричка представа о вредној девојци, јер је то идеал који је „на цени“. Девојка је морала бити поштена и „чистог образа“, јер *Ђевојку лице удаје* (ВУК Посл. 1162), где је образ метонимија за поштење и оно што девојка поседује као највреднију карактеристику.

4.1. Млада је, као што је већ напоменуто, морала бити носилац врлина, истинских породичних вредности, угледна и поштена, „на добром гласу“. Из тог разлога, у језичкој свести народа обликовао се идиом *стиди се/стидан као млада невеста* (ВУК Посл. 5098 / 5100). Идиом је, по свему судећи, могао настати из колективног памћења народа о девојци која је оличење врлих карактерних особина (о чему сведочи и народна лирика такође). Девојка је показивала своју вредност уважавањем и придржавањем патријархалних начела, где се посебно издваја стид као апстрактни појам који конкретизује врлину.

То је био идеални модел младе спремне за удају, међутим, васпитавање жена зависи од разних фактора – социјалних, економских, културолошких, па не изненађује чињеница да све девојке нису могле формирати своју детерминацију епитетом смерна. Напротив, од како је света, постојале су девојке лаког морала, па се за њих каже да се *стиде као влашке младе*, при чему се алудира на њихову слободну природу, јер се за Влахиње везује друштвени стереотип да су неморалне.

4.1.1. Неколико варијанти паремија о одабиру девојке: *Женити се ушима* (ОТАШЕВИЋ 2012: 276) / *Ушима, а не очима ваља се женити*. (ВУК Посл. 5987) / *Тешко ономе, ко се жени очима, а не жени се ушима!* (ВЛАЈИНАЦ 1975: 63) у себи садрже глагол *женити*, али у овом случају значење глагола није буквално *учинити да двоје ступе у брак*, већ је семантика усмерена ка глорификацији правих вредности којима потенцијални младожења треба да се руководи приликом одабира девојке. Девојка која је „на добром гласу“ и о којој постоје речи хвале најбољи је избор за младића; имплицитни прекор (у другој паремији) упућен је мушкарцу који се заноси спољашњом лепотом, а експлицитни прекор исказан је у другој – прејудицира се његова будућност у случају погрешног избора. Концептуализација ове радње проширује се, дакле, на план менталних представа које српски народ има када су у питању врлине које треба сагледати код женске особе.

4.2. Богат парадигматски слој паремија које одсликавају „законитости“ о спремности девојке да се уда односе се на време удаје, па се у оквиру фрејма истичу паремије о идеалном српском обрасцу да девојка не сме чекати много са удајом, то јест, мора се удати док је млада и подобна за обављање брачних дужности – *Жени сина отклен знаш, а удај ићер куд можеш*. (ВУК Посл. 1287) / *Сина жени кад хоћеш, а кћер удај кад можеш*. (ВУК Посл. 4915) (варијанте) / *Кад пожути лице у ђевојке, већ не може избират јунаке* (ВЛАЈИНАЦ 1975: 96). Благонаклонији став заузет је пак према мушкој популацији – женидба се може обавити било када и за женидбу се не може закаснити.

4.2.1. *Радује се као сека сватовима* (ВУК Посл. 94²) пословично је поређење које се може везати директно за потребу девојке да се уда, за осећања која пристичу из тога – (радовати се сватовима значи „радовати се венчању, весељу и доласку званица“

са којима ће се то прославити), али се може односити и на време удаје – млада ишчекује долазак гостију, односно дан свог венчања.

Израз се може употребити и у другачијем, разговорном контексту како би се језички транспоновало осећај нестрпења, узбуђења због одређеног важног догађаја које у човеку изазива усплахиреност и велику срећу.

4.3. Удаја је била условљена и материјалним статусом породице – девојка у патријархалној заједници није могла да се уда без мираза о чему сведочи и пословица *Не удаје се ниједна девојка без прћије (дарова), нити иједан поп иде без књиге у цркву* (ВУК Посл. 3575), где се девојка доводи у везу са попом који никуда не иде без књиге („Библије“) чиме се потенцира статус обавезности конкретног појма, у овом случају мираза/дарова, јер *Мираз девојку удаје* (ВУК Посл. 3021).

Овим разноврсним слотовима уоквирује се фрејм одабира девојке. Њиме се конфигурише утемељено културолошко, али и језичко знање припадника српског народа.

5.0. *Фрејм веридбе*. Савремени тип свадбе надограђује се у већој или мањој мери на традиционални тип. Одређене фазе су утврђене и устаљене.

Веридба младих је чин у којем учествују родитељи обе стране, а главну реч воде младожењини родитељи који долазе да испросе руку будуће невесте. У паремијама које је Вук забележио, а односе се на просидбу девојке – *Кад ти девојку просим, љубав ти носим* (ВУК Посл. 1995) и *Кад се девојка проси, торба се не носи* (ВУК Посл. 1965), кроз апстрактну именицу *љубав* наговештена је нада о срећном исходу просидбе и предстојећем заједничком животу. Такође, долазак младожењиних родитеља треба проћи без поклона и „празних руку“, јер су родитељи невесте у обавези да припреме част и увеличају свечаност разним ђаконијама. Подразумева се да је долазак унапред најављен, па они имају времена да се организују.

5.1. Након договора родитеља (при чему обичаји налажу да младожењин отац, а будући свекар девојке, званично затражи руку девојке), испрошена девојка постаје *девојка под прстеном* (ОТАШЕВИЋ 2012: 201) – „заручница“. Фразеологизам *стајати под вером* (ОТАШЕВИЋ 2012: 99) значењски указује на нови статус који млада добија овим чином, она постаје „верена“ и мора се придржавати тог „обећања“.

5.2. Обичај је да се приликом веридбе девојке њој поклања прстен (или у новије време више комада накита) чиме се додатно потврђује њен пристанак, а идиом *прстен дава [даје] – свадбу уговара* (ВЛАЈИНАЦ 1975: 108) сведочи о тој сагласности и планирању венчања, јер свадба у овом контексту има пренесено значење у смислу озваничавања договора. Пословица *Прстенована цура ко и вјенчана* (ВЛАЈИНАЦ 1975: 107) експлицира њен нови статус, јер потврдом веридбе и њеним пристанком она је већ удата, а свадба ће се у том случају односити само на прославу њеног пристанка.

6.0. *Фрејм венчања. Велика радост* – венчање обавља се одређеног датума, који су претходно утврдили пријатељи на веридби. То је свечан дан који изискује помно планирање. Венчање се обавља уз присуство званица (сватова) и сведока – кума и старог свата. Организација зависи од младенаца и њиховог договора, али су одређени обичаји и ритуали присутни на сваком. Важну улогу има девер који младу одводи из родитељског дома и предаје будућем младожењи, а млада га дарује поклонима којима се труди да му се умили и свесрдно буде прихваћена у нову породицу. *Ој, девере, јабуко од злата, / Дарујем те к'о рођеног брата.* – здравица коју млада упућује деверу истиче његову важност (златна јабука – реткост, величина; срећа, напредак; мир), као и поштовање, јер га почиње сматрати својим рођеним, сродником; девер постаје попут брата којег девојка (најчешће) има у својој кући. Преласком у нови дом она на овај начин себи обезбеђује заштиту коју је имала у родитељском дому, оличену у фигури брата.

Дан венчања најчешће је раскошан ако су младенци у могућности, јер изобиље тог свечаног дана предсказује богатство будућег живота супружника. *Једну свадбу не могу три добре године поправити – толико се о њој потроши* (ВЛАЈИНАЦ 1975: 114), али се, без обзира на материјалне издатке, ипак мора доследно спровести због веровања које постоји у народу.

6.1. На дан свадбе, млада се највише дотерује како би себе представила у што бољем светлу, али и остали гости пажљиво одабирају одећу, јер је реч о свечаном догађају. У оквиру овог фрејма истиче се домен спремања који је, у свести говорника српског језика, презентован фразеологизмом *спремаш се као да идеш на венчање*. Иако у својој структури садржи именицу *венчање*, од

изворног домена овог фразеологизма може се доћи до циљног домена⁷, који има метафорички карактер, а обично се употребљава у колоквијалном говору у контексту облачења и сређивања за оне (девојке најчешће) које се детаљно припремају са намером да иду негде. У вези са овим је и пословица *Док се нева/када обуче, свадба се провуче* (ВУК Посл. 1045), у контексту детаљне припреме (јер се зна да се младе на дан венчања дуго спремају), која за исход има кашњење.

6.2. *Довести [некога] пред олтар* (ОТАШЕВИЋ 2012: 225) и *стати пред олтар* (ОТАШЕВИЋ 2012: 342) су два фразеологизма која имају примарно значење „обавити венчање, венчати се, удати / оженити се“, јер се зна да у црквама олтар заузима централни део, део у којем се обавља ритуал склапања брака. Са друге стране, ове језичке јединице могу се употребити у значењу „довести некога пред свршен чин“, то јест ставити га у безизлазну ситуацију којој се мора прилагодити. Грађанско венчање (у општини или кафани) праћено је питањем од стране државног службеника (матичара) да ли млада/младозења „узима за мужа/жену“ поменућу особу, па се из тог разлога језички израз *узети за жену* (ОТАШЕВИЋ 2012: 275) употребљава у контексту „венчати се“.

7.0. *Фрејм сватова*. Језичке јединице којима се изражава колективно сазнање о сватовима као учесницима свадбе имају слојевиту семантичку структуру, која је најчешће пејоративно маркирана. Сватови су неизоставни део прославе венчања, али *није свак за сватове* (ВЛАЈИНАЦ 1975: 110). Ова „парола“ презентује став утемељен у традицији српског народа по којем се за сватове позивају људи који су добре воље, спремни за провод, игру и весеље.

7.1. Традиционални тип српског венчања (углавном у руралним срединама и у ранијем периоду, мада ни сада не изостаје у неким крајевима) подразумевао је пуцање из пушке. Обичај налаже

⁷ Лејкоф и Џонсон (Lakoff, Johnson) говоре о концептуалној метафори као „кровној институцији“ метафоричког изражавања, која је уткана у мишљење говорника неког језика. Састоји се од изворног и циљног домена и на тај начин успоставља когнитивну способност повезивања значења тих домена. (ЛЕЈКОФ, ЏОНСОН 2003: 7–14, исп. БОРЧИЋ 2010: 138). Метафоре су те које утичу на поимање ситуације, а настају као производи свесних језичких компетенција говорника или као несвестан утицај друштвеног окружења. Више о томе у: Lakoff, Johnson. *Metaphors we live by*. London: The University of Chicago Press, 2003.

да се из пушке пуца најмање два пута у току свадбеног дана – први пут када сватови долазе код младожење, а други пут када одлазе по младу. Символика пуцања је да се одагнају демони јаким звуковима и тиме се омогући хармоничан живот супружника. У овом обичају сачувани су трагови митских представа о свету. *Бе се не чује пушке у сватови, ту је све мукло* (ВЛАЈИНАЦ 1975: 110) – вербална је пројекција овог обичаја по којем се бучно прославља веселе, али се може схватити и фигуративно као недостататак младих спремних за удају/женидбу у одређеном крају, те у вези са тим и немогућност прославе свадбеног чина.

Српске свадбе обично се веома раскошно прослављају, уз галаму и игру, пиће и храну, па се за тај стереотип прославе венчања везује пословично поређење *као српски сватови*. Вршити компарацију неког појединца или групације људи са српским сватовима има метафорички карактер, јер се мисли на помпезност у извођењу неког чина од стране појединца/групе као што то чине сватови на српским венчањима. Званице на свадби, због своје слободе и разузданости, често утичу на формирање карневалског расположења у којем нема простора за умереност. Сватови се веселе уз традиционално српске ритуале игре, то јест уз српска народна кола, међу којима најзначајније место заузима „Свекрвино коло“ којим се започиње свадбено весеље.⁸

Из приложеног, у свести Срба формирала се одређена представа о сватовима, која се преноси „с колена на колена“ посредством говорника. Због тога, синтагма „српски сватови“ добија статус стереотипа у значењу које даје Људмила Поповић – стереотипи су, заправо, асоцијативни прототипи, односно туђе искуство у вези са фрагментом екстралингвистичке стварности, чијим преузимањем говорник стиче фрагмент колективне конвенционалне језичке слике света (2008: 63).

7.2. Сватови, попут главних актера венчања, доста полажу на свој физички изглед и припрему за тај свечан дан, па се у вези са тим наметнуо пословични идиом *Накитио се као да иде у сватове* (ВЛАЈИНАЦ 1975: 110). Овај израз није уско везан семантиком за сватове на венчању, већ се користи и у свакодневној комуникацији за детерминацију особа које посебно воде рачуна о свом изгледу и

⁸ О „Свекрвином колу“ у: ВАСИЋ 1979: 221–232.

дотерују се и преко очекиваног, па се у том смислу изворни домен транспонују у циљни.

7.2.1. Међу сватовима посебно место заузимају: старешина сватова – стари сват, са својим гостима, и венчани кум. Стари сват задужен је за вођење веселја, по правилу је највеселији и најразвијенији. Кум је пак умеренији у игри и пићу, али се он поштује највише, па се из тог разлога усталила фраза у форми питања *Шта је толико спремаш, као да ћеш је пред кумом носити?* Ово питање поставља се у ситуацијама када се нешто пажљиво припрема (храна на пример) чиме се наглашава важност коју то спремање има. У вези са овим је и пословица коју је Вук забележио са коментаром *Пред кума (Добро, да се може пред кума изнијети.)* (ВУК Посл. 4467).

Примери се издвајају као репрезентативни за разумевање појмовне метафоре. „Пошто се механизам појмовне метафоре заснива на пресликавању структуре једног појма или домена на други појам или домен, и то тако што се иде од конкретног ка апстрактном (уобичајени изворни домени су конкретни, а циљни домени су апстрактни)“ (ДРАГИЋЕВИЋ 2010б: 90), у овом случају метафорички се може разумети појава кићења и спремања чиме се врши ликвидација изворног домена у корист циљног.

7.3. У колективној слици света говорника српског језика забележене су и паремије које су носиоци шаљиве представе о сватовима. Наиме, *за будалу се и на свадби нађе посао* је фразеологизам који подсмешљиво конотира представу о госту ангажованом да помогне на венчању, најчешће по питању послуживања гостију. Употребом лексеме *будала* врши се ругање особи која је у овом контексту вредна, а постаје предмет исмејавања, са чак ироничним призвучком. Синонимна значењска форма овог идиома проналази се у пословици *Магарца су звали на свадбу да воду носи* (ВУК Посл. 2936). Одабир ове животиње, за коју се зна да јој је примарна функција ношење товара/терета, логичан је ако се има у виду да је ангажовани послужитељ „натоварен“ ђаконијама које приноси гостима да се почасте.

8.0. *Фрејм „новог живота“*. Након ритуалних радњи и прославе венчања уз музику, пиће и храну, млада одлази у нову кућу. Она и њен муж формирају брачну заједницу у којој долази до иницијацијског прелаза младе у снаху, а са њеним преласком успо-

ставља се и нови тип односа и статуса осталих сродника. Невеста постаје снаха/снаја мужевљевој мајци и оцу – свекрви и свекру, а нови статуси формирају се и на паралелној линији, па младожења који је постао муж, добија ташту и таста и постаје им зет.

8.1. Хронолошким низањем етапа у развоју овог сценарија долази се до последње када млада постаје члан нове породице, нове средине, а реч је о времену непосредно после чина свадбе. Концептуализација фрејма новог живота огледа се у традиционалним негативним конотацијама које се везују за приказ односа између снахе и свекрве. *Свака свекрва мрзи на снаху* (ВУК Посл. 4754) је представа која се усталила у народу, експликација нових сродничких односа у које ступају две женске особе, а типичне су за српску менталност. Пословица *Нашла млада сјекиру за вратима* (ВУК Посл. 3279) указује на расположење у новој средини, при чему се такође алудира на свекрву и њен негативан однос према снаји. За младу се често каже да *није цвеће за мирисање*, јер се од ње очекује да обавља кућне послове, а не да буде украс куће, што се поново може приписати свекрвином бритком вокабулару.

Девојке добар део живота проведу у активној (не)свесној припреми за процес транзиције у невесту/младу, али ни тада, након преласка, њихов карактер не би требало да се промени; напротив, требало би да презентује доследност која је у складу са претходним васпитањем. У новој средини, након обављања венчања, млада ступа у нови однос и остаје у фокусу интересовања, али сада нове породице. Са свекрвом покушава да успостави однос поштовања и љубави, јер свекрва у тој новој средини представља фигуру мајке од које се девојка растала формирањем сопствене брачне заједнице. Међутим, тај однос често бива обојен ефектом изневереног очекивања, јер је *туђа мајка, зла свекрва* (ВУК Посл. 5673). Објашњење таквог (колективног) осећања и расположења међу двома женама које су сплетом околности доспеле у нову ситуацију треба тражити у том новом поретку који је успостављен – млада постаје примарна женска особа у животу младожење, а мајка почиње да губи ауторитет над сином који је до тада имала будући да је била једина женска фигура у његовом животу. Извор нетрпељивости проистиче из тог разлога отуђивања мајке и сина. Као што се може приметити, домен новоуспостављених односа снаје и свекрве фрезоолошки је негативно маркиран.

8.2. Са друге стране, интересантан је положај који зет добија у кругу женине породице. Он је уважаван од стране младиних родитеља па се каже да *пуница више воли зета него сина* (ВУК Посл. 4563), јер зет постаје симбол заштите, особа која наставља бригу о њиховом детету. Због изузетног поштовања зета настао је идиом *Зет као мед, син као пелин* где се контрастирају два мушка члана, а примат се даје новопридошлом. Њему се не налазе мане, угађа му се и због тога добија хиперболичну величину.

8.3. Иницијација девојке у невесту утиче на транзицију актера око ње, али она је и даље у средишту пажње. На дан венчања она је централна фигура јер је светковина посвећена управо њој, али и након обављеног чина, невеста остаје у фокусу, јер се од ње очекује прилагођавање ситуацији и испуњавање супружничких дужности (домаћица, мајка). Њена активна улога не престаје до краја живота, само се транспонује на другачије равни.

9.0. Екскерпирана грађа је, након разматрања, показала да постоји широк спектар идиома којима се може расветлити концепт свадбе. Анализирани су лексичке јединице које утичу на концептуализацију свадбе у лингвокултуролошком контексту. Овај тип анализе вршен је у циљу утврђивања начина денотације феномена свадбе и утемељен је на приказу сценарија венчања посредством обичаја који прате овај ритуал.

Интерпретација одабраних језичких јединица (лексема, пословица и фразеологизама), уз помоћ концептуалне анализе сценарија, показала је да појам свадбе представља процес који се састоји из неколико фаза. Посматрајући те фазе, могуће је разграничити „свадбу у ширем смислу“ (која подразумева те етапе) и „свадбу у ужем смислу“ (која подразумева чин венчања). Венчање је у раду разматрано у оквиру засебног фрејма, али се може издвојити и као (пот)концепт.

Фрејмови који учествују у формирању концепта свадбе су: фрејм одабира девојке, фрејм веридбе, фрејм венчања, фрејм сватова, фрејм „новог живота“. Након извршене анализе, показало се да је фрејм сватова најсадржанији, јер се у оквиру њега нашло највише фразеолошких јединица у којима се структура изворног домена мења у зависности од структуре циљног домена.

Фрејм одабира девојке темељи се на слотовима поштења и смерности девојке, фрејм веридбе структуриран је уз помоћ слота

прстеновања, фрејм венчања обухвата припрему и сам чин. Фрејм сватова је најсложенији, обухвата и слотове који се проналазе у другим фрејмовима (нпр. припремање, поштовање традиције и родбинских веза). Фрејм „новог живота“ заснован је на доменима новоуспостављених односа на релацијама млада–свекрва и зет–ташта, при чему се ове релације налазе у опозицији – први однос је фразеолошки негативно маркиран, док је други однос позитивно означен.

Концептуализацији српске традиционалне свадбе велики допринос дала је слика актера који учествују у том чину. У анализи фрејма сватова уочен је стереотип као једно од концептуалних средстава у којем се вербалним пројекцијама презентују менталне представе о српским сватовима, односно о њиховом понашању и, уопштеније, о темпераментној природи српског народа. Стереотипи се могу уочити и у скоро свим осталим фрејмовима, јер се кроз овај концепт приказује систем вредности који се цени и велича у свести Срба.

Обичаји који прате венчање дати су у оној мери колико је то било могуће с обзиром на потенцијалне разноврсности и представљају културне универзалије српског народа.

На основу семантичког слоја одабране паремијске грађе, евидентирана је појава концептуалних метафора. Ипак, може се закључити да су заступљеније језичке јединице које имају значење у вези са конкретном ствари о којој говоре. Мањи је број примера који садржински обухватају појмове са свадбеном конотацијом, а заживели су у колоквијалном језику са посебним, пренесеним значењима.

У свим фазама, негде у мањој, негде у већој мери, девојка је у фокусу интересовања, она заједно са свекрвом постаје „централни ритуални субјекат“ (ЗЛАТАНОВИЋ 2003: 116) око којег и због којег наступају промене. Посебан осврт дат је на особине девојке, које су репрезенти традиционалне патријархалне заједнице (стид, поштење, смерност итд.) чиме се долази до стварања представе о узорном типу младе и формирања још једног стереотипа.

Груписањем фразеологизама у одговарајућа семантичка поља дошло се до успостављања дистинкције у појмовима који се односе на детерминацију те женске особе. Наиме, женска особа спремна на удају назива се девојком, младом се назива девојка која се удаје,

невеста постаје на дан свог венчања, а након чина иницијације она постаје снаха (или супруга, у новије време). Ово разграничавање терминологије није примењивано у језичким творевинама, али се посредством актуализације контекста може уочити. Наизглед синонимне компоненте сведоче о богатству српског језика.

Приступање вербализацији овог концепта имало је за циљ идентификацију когнитивног и конотативног садржаја што је утицало на раслојавање представа духовних вредности српског народа. Експланаторношћу одабраног лингвистичког садржаја издвојиле су се парадигме антропоцентризма и функционализма као најзначајнијих обележја у сагледавању концепта свадбе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БОРЧИЋ 2010: Борчић, Николина. „Концептуалне метафоре у политичким интервјуима“. *Медијске студије*, св. 1–2 (2010): стр. 136–156.
- ВАСИЋ 1979: Васић, Оливера. „Остаци игара везаних за обреде у околини Бујановца“. *Гласник Етнографског музеја*, књ. 43 (1979): стр. 221–232.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2010а: Драгићевић, Рајна. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2010б: Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*. – 2. изд. Београд: Завод за уџбенике и настава средства, 2010.
- ЂОРЂЕВИЋ 2002: Ђорђевић, Тихомир Р. *Животни круг – рођење, свадба и смрт у веровањима и обичајима нашег народа*. Ниш: Просвета, 2002.
- ЗЛАТАНОВИЋ 2003: Златановић, Сања. *Свадба – прича о идентитету (Врање и околина)*. Београд: САНУ/Етнографски институт, 2003.
- КАРАЦИЋ 1957: Карацић, Вук. *Живот и обичаји народа српског*. Београд: СКЗ, 1957.
- КЛИКОВАЦ 2004: Кликовац, Душка. *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: Библиотека XX век, 2004.
- ЛЕЈКОФ, ЏОНСОН 2003: Lakoff George, Johnson Mark. *Metaphors we live by*. London: The University of Chicago Press, 2003.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ 2008: Мршевић Радовић, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- ПОПОВИЋ 2008: Поповић, Људмила. *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2008.
- РИСТИЋ 1999: Ристић, Стана. „Концептуализација значења речи душа у савременом српском језику“. *Зборник са Четвртог лингвистичког скупа „Бошковићеви дани“* (1999): 133–144.
- СТЕПАНОВ 2004: Степанов, Юрий Сергеевич. *Константы. Словарь русской культуры*. Москва: Академический проект, 2004.
- ФИЛМОР 1982: Fillmore, Charles. „Frame Semantics“. *Linguistics in the morning calm*. Seoul: Hanshin Publishing Company, The Linguistic Society of Korea (ed.): стр. 111–137.
- ФОКОНИЈЕ 1994: *Mental spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. London: Cambridge University Press, 1994.

- ФОКОНИЈЕ, ТАРНЕР 2002: Fauconnier, Gilles. Turner, Mark. *The way we think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2002.
- ЧАЈКАНОВИЋ 1973: Чајкановић, Веселин. *Мит и религија у Срба*. Прир. Војислав Ђурић. Београд: СКЗ, 1973.

ИЗВОРИ

- ВЛАЈИНАЦ 1975: Влајинац, Милан З. *Жена у народним пословицама*. Уредник Душан Недељковић, Српски етнографски зборник. Књига LXXXVII. Београд: САНУ, 1975.
- ВУК Посл.: *Вукове народне пословице с регистром кључних речи*. Ђорђевић, Слободан (ур.). Шћепановић, Михаило (регистар кључних речи). Београд: Нолит, 1996.
- МАРИНКОВИЋ 2012: Маринковић, Јаворка. *Врањска фразеологија са малим фразеолошким речником*. Приштина/Лепосавић: Институт за српску културу, 2012.
- ОТАШЕВИЋ 2012: Оташевић, Ђорђе. *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј, 2012.
- РМС (1–6): *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ (1–17): *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ, 1959–.

ПРИЛОГ

Грађа коришћена у раду

*Боља је дјевојка чувена него виђена.
Велика радост
Дјевојка под прстеном
Дјевојци не гледај у лице, већ у руке.
Добра погача и дома госте дочека.
Довести [некога] пред олтар
Док се нева / када обуче, свадба се провуче
Ђе се не чује пушке у сватови, ту је све мукло.
Ђевојку лице удаје.
Жени сина отклен знаш, а удај ићер куд можеш.
Жени се ушима
За будалу се и на свадби нађе посао
Зет као мед, син као пелин.
Једну свадбу не могу три добре године поправити. – толико се о њој
потроши.
Кад пожути лице у ђевојке, већ не може избират јунаке.
Кад се ђевојка проси, торба се не носи.
Кад ти ђевојку просим, љубав ти носим.
Као српски сватови
Магарца су звали на свадбу да воду носи.
Мираз ђевојку удаје
Накитио се као да иде у сватове.
Нашла млада сјекиру за вратима*

*Не удаје се ниједна ђевојка без прђије (дарова), нити иједан поп иде без књиге у цркву.
Није свак за сватове.
Није цвеће за мирисање
Ој, девере, јабуко од злата, / Дарујем те к'о рођеног брата.
Пред кума.
Прстен дава [даје] – свадбу уговара
Прстенована цура ко и вјенчана
Пуница више воли зета него сина.
Радљивој ђевојци убрзо сватови
Радује се као сека сватовима.
Свака свекрва мрзи на снаху.
Сина жени кад хоћеш, а кћер удај кад можеш.
Спремаш се као да идеш на венчање
Стајати под вером
Стати пред олтар
Стидан као влашка млада
Стиди се / стидан као млада невјеста.
Тешико ономе, ко се жени очима, а не жени се ушима!
Туђа мајка, зла свекрва
Узети за жену
Ушима, а не очима ваља се женити.
Шта је толико спремаш, као да ћеш је пред кумом носити?*

Milica P. Stojiljković

CONCEPT OF WEDDING IN SERBIAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF VOCABULARY AND PAREMIOLOGICAL ITEMS)

Summary

An important event in people's lives is an act of wedding. In Serbian language there is a wide range of linguistic units that can explain the concept of weddings. Analyzed these linguistic units (words, proverbs, phraseologisms) led to the conclusion that the wedding is actually a process consisting of several stages, therefore „wedding in broad sense” (which implies these stages) and „wedding in narrow sense” (which implies an act of wedding) are distinguished. Analysis is designed on the scenario which includes frames and domains. There are five frames in this work which make concept of wedding, and as the most persistent is guests frame. In all phases the girl is the central figure, and with the change of life stages the distinction in participant determination can be observed.

The participants, the acts and the customs which have been taken in account for this paper influenced the revealing of the conceptualization aspect of weddings and have pointed out the importance of tradition preservation for the entire Serbian nation.

Keywords: wedding, concept, proverb, phraseologisms, linguo-culturology, cognitive science, frame, conceptual metaphor.